

АРХЕОЛОГІЯ «КНЯЖИХ ПАЛАТ» ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

В археології давнього Галича, якій лише більше 150 років, завжди були присутніми дві великі теми, що ставали одночасно й проблемами подальших студій. До 1936 р. важко було «знайти Успенський собор», тобто – «знайти Галич», що виконав Ярослав Пастернак. Після нього таким завданням стало «знайти княжі палати», тобто – «знайти княжий двір». Остання тема залишається відкритою для дискусій досі. Від 1890 р. (за Олександром Чоловським) місцем княжого двору визнано Золотий Тік, де проводилися дослідження усіма археологами, починаючи з кінця ХІХ ст. Найближче упродовж 1938–1941 рр. підійшов до розв'язання й цієї проблеми Я. Пастернак, який, хоча й не виявив тоді «кам'яних фундаментів княжих палат», не полишав думки про їхнє існування саме на Золотому Тоці. Позиція науковця залишається домінуючою і в сучасній археології давнього Галича. У цій статті окреслено етапи археологічного вивчення «княжих палат», зокрема за новітніми дослідженнями автора. Крім того, нами вперше здійснена спроба реконструкції (згідно з планіграфією стовпових ям, розкопаних 1938 р. Я. Пастернаком) виявлених на Золотому Тоці «господарських будівель». На нашу думку, свого часу дослідник несподівано відкрив два великі палацові комплекси можливого кафедрального Успенського монастиря, які аналогічні іншим подібним монументальним дерев'яним спорудам княжих і монастирських «дворів» давнього Галича, згідно з концепцією автора.

Ключові слова: археологія Галича, княжі двори, княжі палати, палацові комплекси, багатофункціональна забудова, архітектурне розпланування, фундаменти, кам'яна вимостка, стовпові ями.

Археологічні дослідження давнього Галича тривають трохи більше 150 років, що зовсім недостатньо для висвітлення історії навіть

основних його частин — дитинця і посаду, а також інших поселенських структур цього великого політико-адміністративного, релігійного столичного міста Галицької землі за правління різних династій. Йдеться, зокрема, про студії Антіна Петрушевича (1821—1913), Ісидора Шараневича (1829—1901), Лева Лаврецького (1837—1910), Олександра Чоловського (1865—1944), Лева Чачковського (1867—1933), Йосипа Пеленського (1879—1957), Ярослава Пастернака (1892—1969), Володимира Гончарова (1909—1987), Володимира Барана (1927—2019), Вітольда Ауліха (1928—1994), Олега Іоаннісяна (1951—2023), Юрія Лукомського, Богдана Томенчука, Тараса Ткачука. Попри десятки різних наукових тем і відповідно до них пам'яток, перед археологами, причетними різною мірою до вивчення цієї давньої княжої столиці, завжди стояли дві проблеми, які можна було б також назвати двома «великими мріями». До Я. Пастернака такою мрією було «знайти Успенський собор», що означало «знайти Галич». Це трапилося 25 липня 1936 р.¹ Після цього відкриття тривалий час залишалося невирішеним питання віднайдення княжих палат, що означало б «знайти літописний княжий двір». Ця проблема постала вже і перед самим Я. Пастернаком наприкінці досліджень Успенського собору 1938 р. Саме тоді вийшла нарешті накладом праця двох місцевих дослідників за результатами їхніх довголітніх студій давнього Галича (1925—1930): Л. Чачковського і Ярослава Хмілевського (1895—1965)². У ній автори надзвичайно докладно показали не лише історичну топографію Галича, але й вірогідне місце розташування княжого двору, палат і літописної двірської церкви Спаса, локалізуючи об'єкти саме на Золотому Тоці, як про це вперше ще 1890 р. висловився О. Чоловський³. Це тоді спонукало до проведення тут невеликих розкопок І. Шараневича (1890), Володимира Щербаківського (1909) та Й. Пеленського (1911). Пізніше Я. Пастернак записав, що його попередники «[...] не знайшли сподіваних фундаментів ні княжого терему, ні двірської Спаської церкви»⁴.

¹ Пастернак Я. Старий Галич. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. Серія 2. Вип. 8. С. 94.

² Чачковський Л., Хмілевський Я. Княжий Галич. Станиславів: Союзна друкарня, 1938. С. 23—30.

³ Czołowski A. O położeniu starego Halicza. *Odbitka z pamiętnika Drugiego Zjazdu Historyków Polskich*. Lwów, 1890. S. 1—23.

⁴ Пастернак Я. Старий Галич. С. 230.

1938 р. Я. Пастернак, спішно закінчивши дослідження Собору, перейшов зі своїми вже досить досвідченими робітниками на Золотий Тік. Учений був переконаний, що й тут незабаром лопата Данила Михальчука натрапить на сподівані кам'яні фундаменти княжих палат. У південно-східному куті Золотого Току (поле Стефана Бодрича), який справді виділявся своїм найвищим рівнем у цьому поземеллі (1,2 га), було закладено великий розкоп (54x45 м), подібний до розкопу при дослідженні Собору. Як повідомляв Я. Пастернак, «[...] розкопи проводилися з допомогою ровів 2 м завширшки та на всю довжину розкопуваного поля завдовжки. Причому місця всіх важніших знаходів були міряні для плану способом трикутників»⁵. У підсумку кам'яних фундаментів «княжих палат» знайдено не було. Проте він виявив у цьому розкопі 1938 р. близько 34 стовпових ям («княжих»). Вони переважно круглі (0,25x0,45), менше подвійні або овальні чи квадратні в прорізі. Як зазначив Я. Пастернак, вони «[...] дають тільки не зовсім ще ясний обрис якихось досить неправильної форми господарських будівель»⁶. Очевидно, справді увесь цей комплекс археологічних об'єктів не зовсім відповідав «княжим палатам». Тому він більше не здійснював спроб реконструкції цих «господарських будівель» за планіграфією стовпових ям. Подальші його розкопки на Золотому Тоці 1939–1941 рр. також не дали відкриття «княжих палат». Все ж і до сьогодні Золотий Тік надалі сприймається більшістю учених як «княжий двір» столичного Галича.

Пристаючи до написання статті про «галицькі палати», ми знову уважно переглянули загальну планіграфію стовпових ям у розкопі Я. Пастернака за 1938 р. та спробували все ж знайти їх відповідність можливим спорудам. Так, у межах розкопу (54x45) можна з великою вірогідністю побачити декілька великих дерев'яних будівель, у фундаментній основі яких використано дерев'яні стовпи. Загалом можна теоретично засвідчити два хронологічно різні житлово-господарські комплекси. Перший складався з однієї великої (завдовжки близько 30 м по східній стінці) будівлі, розділеної на три окремі приміщення: велике південне (15x11x11x12 м), середнє (6x12x6x10 м) і північне (9x10x10x10 м). Велике південне приміщення, очевидно, могло мати господарське призначення, бо тут були вогнище і дві печі. Орієнтація цього комплексу витримана майже точно по лінії північ – південь. Другий комплекс

⁵ Там само.

⁶ Там само. С. 234.

складався вже з двох окремих будівель: східної (12х20х14х21 м) та західної (8х24м). Остання розділена на два окремі приміщення (14х9х15х8 м та 9х8х9х8 м). Велика східна будівля, очевидно, мала господарське призначення, оскільки тут були два «вогнища». Загалом віддаль між двома будівлями становила 8–11 м, і розташовані вони були майже паралельно одна одній (азимут 40–45°).

У зв'язку з тим, що Золотий Тік ми співвідносимо з украпленим у структуру дитинця княжого Галича⁷, Успенським кафедральним монастирем, виявлені Я. Пастернаком 1938 р. великі дерев'яні будівлі справді мають стосунок до «палацових» комплексів, але не князівських, а монастирських. У другій половині XIII ст. Успенський кафедральний монастир на Золотому Тоці епізодично ставав осідком галицьких єпископів, а у першій половині XIV ст. — галицьких митрополитів, що надавало йому тоді своєрідного статусу «дитинця церковного міста Галича». Подібні «архиєрейські двори» відомі й у інших містах-столицях Русі⁸.

Упродовж XII–XIII ст., починаючи від Володимирка Володаревича (1141–1152), дитинець княжого, літописного вже Галича розміщувався на території Крилоського городища. Його структурною основою був великий (650х450 м) і сильно уфортифікований міський замок, який займав третій майданчик старого городища. На цій території були окремо виділені князівський і єпископський двори та адміністративний і військовий інфраструктурні осередки. У центральній частині цього багатофункціонального міського замку розміщувався Успенський собор, який освячував і «охороняв» княжу столицю*.

Княжий двір, починаючи від Ярослава Володимирковича (1152–1187), займав усю західну частину міського замку (100х200х200х250 м). Майже

⁷ Томенчук Б. Ландшафтно-географічні особливості і просторово-територіальна організація давнього Галича. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. А. Стасюка. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2021. Вип. 6. С. 28.

⁸ Гайденко П. Архиєрейские двory домонгольской Руси (перспективы дальнейших исследований). *Палеоросия. Древняя Русь: во времени, в личностях, в идеях*. Санкт-Петербург, 2019. № 1 (11). С. 29–42.

* Будівництво собору розпочав Володимирко Володаревич, а закінчив Ярослав Володимиркович (за Ю. Лукомським). Першому належить і перенесення дитинця міста з Галицького городища на Дністрі до Крилоського городища. Структурну реорганізацію дитинця закінчив також князь Ярослав, коли тут було зведено окремі двори: князівський, єпископський, адміністративний і військовий (гарнізонний).

посередині цього досить великого і добре уфортифікованого княжого двору (100 м від собору та 8 м нижче від його рівня) нами упродовж 1994–1996 рр. було виявлено і досліджено дерев'яний палацовий комплекс («Західний палацовий комплекс»). Це була велика (24,5х15 м, діагональ 28,5 м, азимут 305°) дерев'яна, очевидно, чотиричленна (6,5х11 м, 6х15 м, 7,5х11 м та ганок із входом і сходами 3,5х3,5 м) і багатопверхова (до трьох) будівля на «стовпах-стільцях». Особливість саме цієї конструкції і плану будівлі була визначена топографічними умовами вказаної території, а саме значним перепадом висот по лінії схід – захід (близько 3 м на 24,5 м довжини споруди) та по лінії північ – південь (близько 1,5 м на 15 м ширини споруди). Цю особливість будівничі змушені були коригувати різною кількістю опорних стовпів, що були розміщені по периметру приміщень і відігравали роль фундаментів будівлі (24,5х15 м). Усього виявлено 37 стовпових ям. У тому числі шість (п'ять) ям 1971 р. віднайшов В. Ауліх, який тоді сприйняв їх за сліди огорожі. Крім одинарних, виявлено 15 подвійних (вісімкоподібних) ям. Ще близько десяти стовпових ям, очевидно, перебувають за межами розкопу. Отже, загальна кількість стовпових ям могла становити близько 50. Найбільшу їх концентрацію простежено у західній частині будівлі, де найбільший перепад висот. Тут відстань між стовповими ямами становила 0,8–1 м. У східній частині, де перепад висот найменший, відстань між стовповими ямами була 4,5–6 м. Якщо одинарні стовпові ями були розміщені по зовнішньому периметру будівель, то подвійні – уздовж внутрішніх подвійних стін суміжних приміщень.

Діаметр стовпових ям сягає в середньому 0,8–1 м. Ями мали майже правильну округлу форму, вертикальні стінки і рівне дно. Їх глибина від рівня виявлення становила 0,85–1 м (1,6–2 м від сучасної поверхні). Тобто вони заглиблені в материкову основу на 0,75–1,1 м. Ями західної сторони будівлі, які розміщені по краю невисокої ескарпованої тераси (з кам'яною відмосткою), заглиблені в материк усього на 0,4–0,55 м. У ямах стояли, очевидно, великі вертикально вкопані колоди – опорні стовпи. Їх виводили на відповідну висоту, що становила єдину знівельовану фундаментну основу, на якій вже лежали нижні підвалини будівлі. Західна частина споруди, з огляду на великий перепад висот, очевидно, перебувала нижче «нульової» лінії основи. Тут у підкліттях були влаштовані господарські приміщення, що підтверджено археологічним матеріалом. Зокрема, у північно-західному куті виявлено рештки двох печей. Привертають увагу тут знахідки великої кількості фрагментів

кераміки, в тому числі амфорної тари, та кісток тварин. Одне з приміщень (центральне) мало, очевидно, парадний характер. Тут знайдено понад 500 фрагментів керамічних плиток від мозаїчної підлоги. Здебільшого на лицевій поверхні плиток (11,5x11,5 см) містяться рельєфні рослинні (криноподібні гілки, пальмові листки тощо) і міфічні тваринні (грифони, сирени й ін.) зображення з геральдичними княжими знаками (двозубці, тризубці). Загалом дослідження цієї споруди дозволяє говорити про її палацове призначення, а саме як князівської резиденції з житловими приміщеннями для родини (другий поверх) і парадними залами для нарад і прийомів. Крім того, тут була і господарська частина з кухнею.

Адміністративний двір займав невелику (50x70 м) південну частину міського замку на віддалі 55 м від собору. Перепад висоти між ними становив 5 м. Це взагалі була найвища ділянка міського замку. В його крайній, південній частині біля підніжжя оборонного валу (V) нами упродовж 1995, 1997–2004 рр. та Ю Лукомським і Василем Петриком упродовж 1998–2001 рр.⁹ було виявлено і досліджено «Південний палацовий комплекс», в якому, на нашу думку, розміщувалася князівська адміністрація періоду правління Володимирка Володаревича (перший будівельний горизонт) і Ярослава Володимировича (другий будівельний горизонт). Львівські дослідники (Галицька рятівна архітектурно-археологічна експедиція) трактують виявлені будівлі як «житлові приміщення для членів князівської родини». Загалом цей «Південний палацовий комплекс» (перший будівельний горизонт), очевидно, складався з двох великих (7,4x26 м, 6x26 м, азимут 15°) будівель, розміщених паралельно одна до одної. Віддаль між ними становила всього 3,5 м (внутрішній дворик). Північна сторона обох будівель досліджувалась Ю. Лукомським і В. Петриком, а південна — нами. Фундаменти обох споруд були дерев'яними. Зокрема, в північній частині були зафіксовані фундаментні ровики (шириною 1,2 м і глибиною 0,8 м), в яких простежено рештки тесаних брусів (0,32x0,32 м), обкладених корою, а починаючи з другого вінця обмазаних ззовні рідкою глиною. Досить широкі ровики вказують, на наш погляд, ще на потужну глиняну гідроізоляційну засипку. Внутрішні перегородки також стояли на дерев'яних фундаментах, але вже вкопаних на одну колоду. Ззовні

⁹ Лукомський Ю., Петрик В. Нові матеріали до відтворення елементів містобудівельної структури Галича XII–XIII ст. *Історичні та культурологічні студії. Галичина та Волинь в добу середньовіччя*. Львів, 2001. Вип. 3. С. 166–182.

будівель (0,5 м від стіни) по периметру стін ними виявлено сліди стовпових ям (0,8–1 м) від несучих стовпів, віддаль між якими становила 3,53–3,56 м. Вони свідчать, очевидно, про застосування в цьому випадку прислупової (сохової) конструкції. Нижній ярус у цій північній частині будівлі, можливо, був зрубної конструкції з тесаних дубових брусів, обмазаних глиною. Другий поверх мав би мати вже каркасну конструкцію, як вважають львівські дослідники.

Наші розкопки в південній частині західної будівлі показали наявність і тут дерев'яних підвалин, але вкопаних лише на одну колоду (ровик шириною 0,35 м і глибиною 0,35 м). У межах цих підвалин виявлено і декілька стовпових ямок (0,5–0,6 м) від проміжних стовпів, які, очевидно, вказують на каркасно-стовпову конструкцію окремих ділянок стін такої довгої (26 м) багатофункціональної споруди. Південна, крайня частина цієї будівлі (біля підніжжя оборонного валу) мала дещо складнішу конструкцію і функціональне призначення. Фундаменти тут також були заглиблені у материкову основу колоди (бруси 0,25x0,25 м) та із зовнішнього боку мали глиняну гідроізоляційну засипку (шириною 0,25–0,3 м). Ззовні, по периметру цієї західної (підвітряної і холодної) стіни на відстані 0,5 м від неї виявлено додаткові опорні стовпи (ями діаметром 0,3 м і глибиною 0,15 м). Відстань між ними становила 1,7 м. Загалом тут у межах розкопу вдалося простежити південно-західні кутові фундаменти стін цієї споруди, яка прилягала до насипу валу торцевою стороною. Будівля згоріла, як показали дослідження в обох її частинах. Зокрема, в цій південній частині споруди виявлено потужний завал з великих шматків глиняної обмазки стін і стелі (товщиною 10–15 см) з відбитками дерев'яних конструкцій. Ця вузька (6 м) і довга (26 м) західна будівля, безперечно, мала і внутрішні перегородки, одну з яких було простежено в її південній частині. Тут під підлогою виявлено і частково досліджено велике підвальне приміщення. Його котлован було опущено в материкову основу на 0,8–1 м (3,8 м від сучасної поверхні). Зафіксовано сліди обгорілої обшивки стін та підлоги. У східній стороні підвалу простежено сліди входу (шириною 1,5–2 м), які виходили на внутрішній майданчик. У підвалі знайдено три амфори (херсонський тип) і одну корчагу (візантійський тип).

Загалом велика двоповерхова східна будівля цього раннього Південного палацового комплексу мала, очевидно, адміністративне призначення (канцелярія), а західна, вузька і одноповерхова, з підвалом

у південному крилі — лише господарське. Остання у різних своїх частинах мала і різні господарські функції, що зумовило різні будівельні конструктивні особливості окремих приміщень.

У другій половині XII ст. (за Ярослава Володимировича) у південній частині цього згорілого раннього палацового комплексу було зведено новий (другий) будівельний горизонт. На відміну від першого він вже складався з однієї великої (шириною 12 м) будівлі, яка постала тепер уздовж оборонного валу. Вона вже точно орієнтована відносно собору (азимут 110°), що свідчить про їх спільне розпланування. Дослідження проводилися нами лише в крайній, західній частині будівлі, яка тут, очевидно, була пов'язана з господарськими приміщеннями. Основою стін споруди були знову заглиблені підвалини, від яких збереглися ровики (шириною 0,75 м і глибиною 0,2–0,3 м). Їхня ширина вказує на присутність глиняної гідроізоляційної засипки, а глибина — на характер підвалин в одну колоду. Будівля мала внутрішнє поздовжнє членування (6 + 6 м), від якого також уціліла заглиблена основа дерев'яних підвалин. Важливою частиною внутрішнього інтер'єру слугують глинобитні печі (діаметром 0,6–0,8 м.). Усього виявлено тут чотири печі (одна законсервована ще тоді), які розміщувалися традиційно під стінами будівлі. Саме з ними пов'язана велика кількість кераміки (зокрема амфорної) та кісток тварин. Цікавою знахідкою був і залізний стиль-писало. Конструкція цієї великої будівлі, очевидно, могла бути зрубною. До неї, можливо, належала та її частина, яка виявлена нами 1995 р. біля південно-східного крила Митрополичих палат. Тоді загальна довжина зазначеної будівлі могла становити близько 26 м. Її великі розміри (12x26 м) свідчать про складне комплексне (багатофункціональне) використання, яке загалом може знову мати стосунок до князівського адміністративного двору*.

З північного боку цих двох ранніх палацових комплексів розташована ще одна окрема територія (20x30), де виявлено численні стовпові ями, що вказують на можливість існування тут ще однієї великої дерев'яної

* Нашими дослідженнями на цій території виявлено фундаменти ще декількох великих палацового типу будівель. Вони відносяться, зокрема, до XIV ст. (третій будівельний горизонт) і XVII ст. (четвертий будівельний горизонт). У XIX ст. тут було зведено Митрополичі палати, які збереглися до сьогодні.

будівлі. Між нею і передсоборною площею зафіксовано потужну кам'яну вимостку вже передпалацової площі.

До міської структури столичного Галича входили і три окремі княжі двори: Івана Васильовича — на Галицькому городищі (1124—1141), Володимирка Володаревича — на Спаському городищі (1141—1152) і Романа Мстиславовича — на Пантелеймонівському городищі (1198/9—1205). Дослідження проводилися лише на двох останніх, де також були виявлені великі дерев'яні княжі палацові комплекси.

Спаський княжий двір Володимирка Володаревича розміщувався на високому (291 м над рівнем моря) пагорбі правого берега р. Лімниці біля Камінного вивозу, через який проходила давня дорога до «Галицького гостинця», спрямованого на південь до Угорщини (через Вишківський-Торунський перевал), а на північ (через Ганівську переправу на Дністрі) — до Києва.

Укріплення городища нині на поверхні не простежуються. У східній частині вони знищені австрійським фортом I Світової війни, а в південній — глиняним кар'єром цегельного заводу. Згідно з нашими дослідженнями 1991 р., укріплення були типу частоколу з прибудовою, вони обмежували майданчик княжого двору площею 1,5—2 га.

У центральній частині городища Л. Лаврецьким та І. Шараневичем 1882 р., а потім повторно О. Іоаннісяном упродовж 1980—1981 рр. було досліджено залишки фундаментів кам'яного храму (19,7x17 м), який ототожнювався ними з літописною церквою Спаса 1153 р. З її північної та східної сторін розташовувалося кладовище (двошарове), яке ми вивчали 1991 та 2009 рр.

На віддалі 10 м на південь від фундаментів храму нами 2009 р. досліджено потужну кам'яну вимостку, яка слугувала підосновою великої дерев'яної будівлі, як і передбачав О. Іоаннісян, який у цьому місці частково розсунув земляний вал військового бастіону. У південній частині вимостка знищена кар'єром. Наші дослідження показали, що кам'яна вимостка (товщиною 0,1—0,15 м) сформована з дрібної гальки і дрібних уламків білого вапнякового каміння, яке лежало на похованому поверх чорноземі. Найбільша ширина її збереження становила 5 м. Згідно з межами поширення вимостки в обриві кар'єру (захід — схід), вона може відповідати будівлі довжиною близько 30 м.

У зв'язку з літописними повідомленнями про наявність між церквою і палацом Володимирка Володаревича «переходів» тут було закладено

розкоп, яким вони і були виявлені археологічно. Зокрема, простежено дві фундаментні дерев'яні основи від цих переходів (довжиною 10 м і шириною 4 м, азимут 20°). Фундаменти мали вигляд довгого (3 м) ровика (шириною 0,95–1 м і глибиною 0,6–0,7 м) до рівня материка. В їх зовнішній частині простежено заглиблену вже в материк основу дерев'яного бруса (0,35х0,35 м). Із внутрішньої сторони брусів була ущільнена гідроізоляційна засипка глиною та окремо ґрунтом зі значним вмістом дрібного каміння (всередині ровика). Реконструйована висота цього дерев'яного фундаменту, очевидно, становила 1,05 м, що відповідало трьом брусам. Дослідження показали, що фундаментний рів не доходив до фундаментів церкви на 1 м (чому і не був виявлений у попередніх дослідженнях). На його краю була стовпова яма квадратної форми (0,4х0,4 м і глибиною 0,9 м) під квадратний брус з кам'яною обкладкою. Очевидно, тут був невеликий (0,75 м) прохід уздовж стіни церкви під переходами. Загалом у верхній частині переходи були зістиковані з південною стіною храму, точно в місці знаходження хорів, де було зроблено прохід у стіні на рівні третього поверху (6 м). Із протилежної, південної, сторони переходи стикувалися вже з палацовою будівлею. Тут було простежено основу квадратної вежі (8х8 м) зі сходами, які вели на третій поверх, до переходів.

Уздовж північного краю кам'яної вимостки нами було простежено заглиблену (0,75 м) фундаментну основу під два дерев'яних брусів (0,35х0,35 м), яка ззовні мала ще гідроізоляційну засипку з глини і дрібного білого каміння.

Конструкція цього дерев'яного палацового комплексу (довжиною близько 30 м і шириною близько 9 м), очевидно, була каркасною. За своїми архітектурно-будівельними особливостями він дуже подібний до Південного палацового комплексу (перший будівельний горизонт), який також був зведений у період правління Володимирка Володаревича. Перший з них слугував «княжими палатами» в його родинному княжому дворі, де він помер і був тут похований, а другий був збудований як адміністративний комплекс у структурі міського замку, закладеного ним на Крилоському городищі.

Княжий двір Романа Мстиславовича розміщувався на високому (270 м над рівнем моря) мисовидному виступі правого берега р. Лімниці при впадінні її у Дністер. Тут також були переправа і дорога уздовж річки до «Галицького гостинця» та невелика пристань в її гирлі. Майданчик

городища (180x120x120x120 м) з усіх сторін обмежений ескарпованим ровом та підсипаним схилом до нього. Основою оборони були бінарні зрубні стіни (шириною 3 м), поділені на окремі бойові камери. Із внутрішньої сторони до них примикали ще житлово-господарські приміщення (шириною 3 м), які разом утворювали один комплекс (дослідження 1991 р.).

У центральній частині майданчика городища розміщена кам'яна церква Святого Пантелеймона (19,8x17,7 м, азимут 105°), зведена Романом Мстиславовичем та названа на честь його знаменитого діда Ізяслава Мстиславовича (хресне ім'я Пантелеймон). На схід від церкви (30 м) на невеликому (25x25 м) мисовидному майданчику біля оборонної стіни нами упродовж 1991, 2005–2008, 2012 рр. досліджено великий дерев'яний палацовий комплекс, який мав два будівельні горизонти: один ранній, періоду Романа Мстиславовича, а другий, очевидно, — Данила Романовича (до 1264 р.).

Найкраще збереглися рештки основи дерев'яної палацової будівлі періоду Данила Романовича. Її основою була кам'яна вимостка під дерев'яні підвалини (ширина збереження 1,5–3 м) разом із зовнішньою відмосткою. Вимостка сформована з гальки та уламків білого вапнякового каміння (у північній частині). В цій же, північній частині вимостки простежено і окрему невелику (довжиною 4,5 м і шириною 0,8 м) вимостку з крупних блоків вапняку, викладену в один шар, яка підсилювала основу кам'яної вимостки над схилом і ярком. Загалом кам'яна вимостка була зафіксована нами лише уздовж східної, пониженої частини цього невеликого майданчика, який став основою під будівництво палацового комплексу.

За характером і планіграфією кам'яної вимостки можна вважати, що вона була підосною стін великої (шириною близько 9–12 м) дерев'яної двоверхової споруди, зведеної впоперек майданчика та орієнтованої довшою стороною по лінії північ — південь з невеликим відхиленням на захід (азимут 350°). За своїм планом вона, очевидно, була злегка трапецієвидною (близько 26x12x32x12 м), що викликано топографічними умовами даного місця. Споруда мала, очевидно, внутрішню тричленну структуру і складалася з трьох великих приміщень. Основним було центральне приміщення (близько 10x12 м), де виявлено більше 20 фрагментів керамічних плиток від мозаїчної підлоги, що вказує на його парадне використання. У північному приміщенні (крайньому, над схилом)

знайдено багато фрагментів кераміки та кісток тварин і риб, що свідчить про його господарське призначення.

До східної сторони палацової споруди примикала окрема досить велика (7–8х7 м) будівля, зведена на рештках засипаних глиною подібної споруди першого будівельного горизонту. Вона складалася з декількох суміжних приміщень, які мали неглибоку (0,25х0,35 м) внутрішню заглиблену частину. Досліджено два крайні, східні приміщення. В одному з них (3,8х4 м) виявлено кам'яний «робочий стіл», а в другому (3,5х5 м) – глиняну піч (0,75 м). Крім фрагментів кераміки, біля печі знайдено багато кісток тварин. Структура обох приміщень (з вірогідних чотирьох) і характер археологічного матеріалу свідчать про їх кухонне призначення.

Нижче кам'яної вимостки, зокрема в її північній частині, зафіксовано культурний шар (товщиною до 0,15 м) з керамікою початку XIII ст. Тут в його основі на рівні материка простежено близько 40 стовпових ям, які відносяться вже до палацової споруди часів Романа Мстиславовича (перший будівельний горизонт). Ями у своїй основі круглі та великі (0,5х0,9 м) і глибокі (0,8 м в материка, 1,7 м від сучасної поверхні). Особливо велика група ям (27) була у самій крайній, північній частині будівлі, де найбільший перепад поверхні над схилом, що і стало причиною їх облаштування. В середині цих ям зафіксовано залишки квадратних стовпів (30х30 см). Усі вони взаємно орієнтовані (азимут однієї зі сторін брусів 340°). Крім квадратних стовпів, було виявлено і декілька круглих (0,3 м). Окремі стовпові ями виявлено і в південній частині споруди. У більшості випадків ми намагалися не руйнувати кам'яну вимостку, щоб зберегти її для майбутньої музеєфікації (на вимогу Національного заповідника «*Давній Галич*»). Тому більшість стовпових ям не було досліджено.

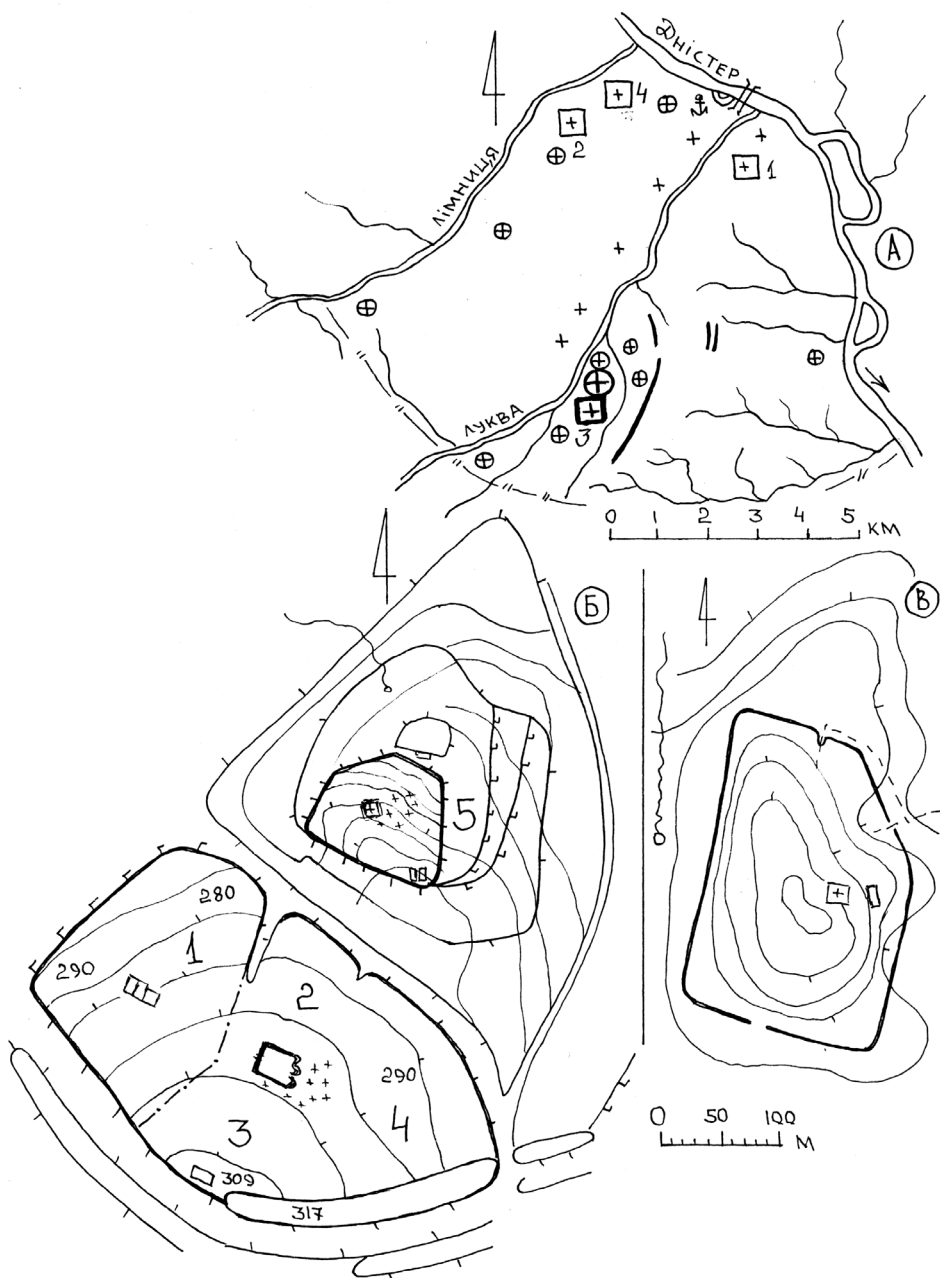
Загалом за характером і планіграфією стовпових ям можна вважати, що вони були фундаментною основою великої дерев'яної будівлі, зведеної впоперек цього вузького мисовидного майданчика. Найкраще уціліла її північна частина, яка має виразний господарський характер з огляду на наявність тут численної кераміки та кісток тварин. Загалом вірогідні розміри цієї ранньої палацової споруди могли становити близько 10–12х19–20 м (азимут 340°). До неї, як і у випадку другого будівельного горизонту, зі сходу примикала велика (7х8 м) дерев'яна будівля кухонного призначення. Вона також складалася з окремих приміщень, ледь

заглиблених в основу схилу. Досліджено два крайні, східні приміщення (3,3х3,7 м і 3,2х3,2 м). У середній частині одного з них розміщувалася велика глинобитна піч (0,95 м) з невеликим кам'яним робочим майданчиком. На підлозі обох приміщень, крім фрагментів кераміки, було знайдено багато кісток тварин, у тому числі великої рогатої худоби, та птиці.

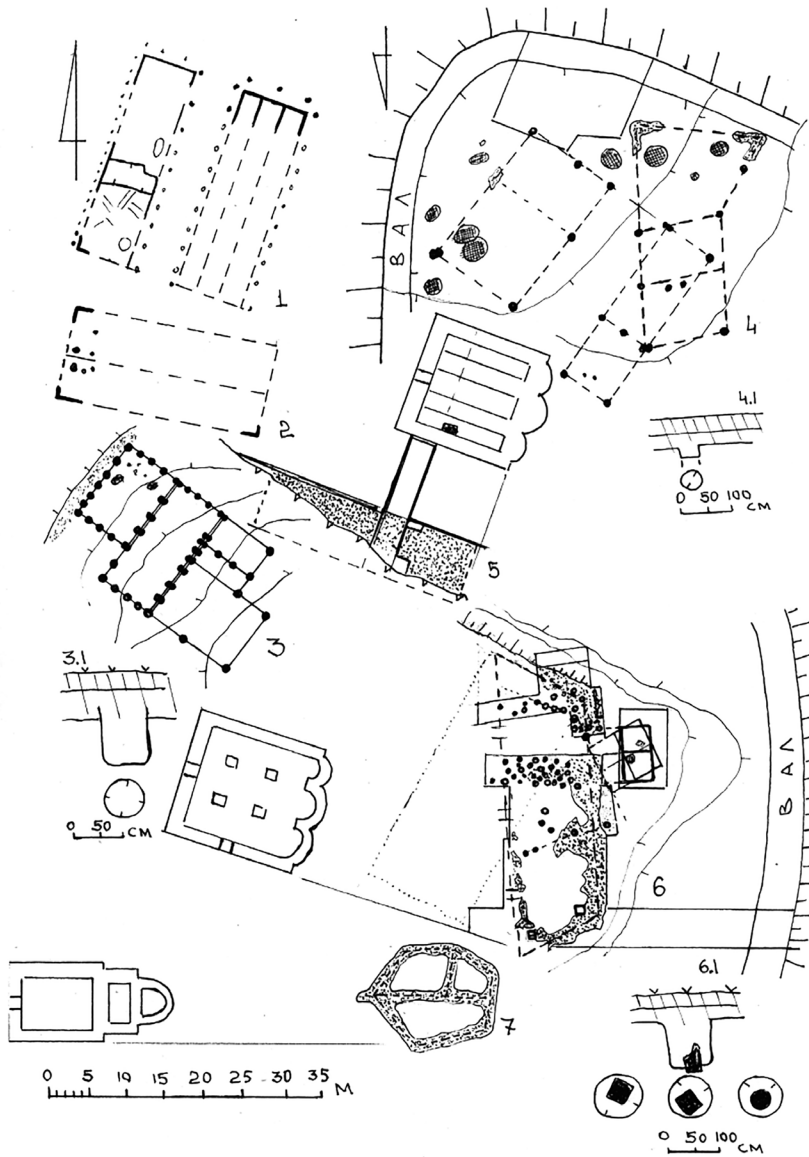
Так, ці дві великі дерев'яні палацові будівлі, зведені на княжому дворі Романа Мстиславовича і Данила Романовича в першій половині XIII ст., були близькі не лише хронологічно, а й особливо за своїм трапецієподібним планом з прибудовами. Правда, одна мала у своїй основі дерев'яні стовпи, а друга — кам'яну вимостку.

Окремо хочеться згадати про ще один «палацовий комплекс», який вже не мав стосунку до князівської влади, а був зведений у структурі посадського церковного двору як житлово-господарська будівля священника («плебанія»). Він розташований на території Підгородівського посаду (ур. Четверки, Церквиська), неподалік Крилоського городища. Його головною спорудою була кам'яна церква (22,75х11 м), фундаменти якої досліджували Л. Лаврецький, І. Шараневич упродовж 1884—1885 рр. та повторно Ю. Лукомський у 1987 і 1990 рр. Під південною стіною церкви нами упродовж 1992—1993 рр. виявлено кладовище (шириною близько 17 м). Згідно з планом, церква, очевидно, була латинським костелом, збудованим на початку XIII ст. на місці згорілої дерев'яної церкви (нава 7,4х7 м, вівтар 4х4 м). На схід від храму (17 м) нами було виявлено і досліджено основу фундаментів великої ротондальної в плані «палацової» дерев'яної споруди, синхронної кам'яному храмові і відносно його ж орієнтації (азимут 100°). В основі дерев'яних підвалин (із зовнішньою відмосткою) була кам'яна вимостка (шириною 1,8 і товщиною до 0,3 м), яка окреслювала досить велику (довжиною 16 м і шириною 8 м) дерев'яну ротондальну семистінну (7 і 5 і 7 і 8 і 6 і 6 і 8 м) споруду. Вона мала типову внутрішню тричленну структуру, складалася з великого південного приміщення (16х5х6х6х8 м) та двох малих північних (7х3х6х6 м і 7х5х6х10 м). Цю будівлю, очевидно, двоповерхову, можна пов'язувати з окремим церковним двором-плебанією.

Отже, на території княжого Галича, цього великого політико-релігійного столичного міста, археологічно стверджено існування упродовж XII—XIII ст. великих дерев'яних палацових будівель («княжих

Крилоське і Пантелеймонівське городища

Палацові комплекси давнього Галича.

1. Південний палацовий комплекс (I горизонт); 2. Південний палацовий комплекс (II горизонт); 3. Західний палацовий комплекс; 4. Палацові комплекси на Золотому Тоці; 5. Спаський палацовий комплекс; 6. Пантелеймонівський палацовий комплекс; 7. Палацовий комплекс-плебанія на Церквиськах

палат»), що були не менш претензійними, ніж кам'яні культові споруди, яких виявлено тут більше 20. Все ж дерев'яна палацова архітектура, на відміну від культової, була менш численнішою. Вона якоюсь мірою вважалася одиничною і унікальною у кожному окремому випадку, що передбачало її спеціальне архітектурне проєктування згідно з князівським замовленням¹⁰. Вона мала архітектурно підкреслити їх князівський статус як європейських володарів, адже в цих палацах вони приймали інших князів та королів чи їхніх послів. Тут проводили численні зустрічі і наради. І, нарешті, тут вони мешкали, народжували дітей і справляли їм весілля, врешті-решт, проводили похорони своїх родичів чи близьких. У зв'язку з цим можна гадати, що у зведенні «княжих палат» могли бути задіяні і західноєвропейські майстри (малопольські чи угорські), які одночасно тоді споруджували на території княжих дворів центральні храми. Правда, їм не було знайоме дерев'яне палацове будівництво, бо в їхніх країнах воно було кам'яним, як і культова архітектура¹¹. Тому, крім проєктування таких великих і багатопверхових (до трьох) споруд згідно із західноєвропейськими аналогами¹², саме будівництво вже безперечно здійснювалося місцевими галицькими майстрами. Вони мали величезний досвід дерев'яного будівництва, в основі якого була багатовікова практика спорудження подібних різнопланових житлово-господарських комплексів.

¹⁰ Петрик В. Етапи розпланування адміністративно-релігійного центру на Крилоській горі в XI–XIII ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2000. № 410. С. 116–120; Котляр Н. Княжеский двор Галича в XII веке. *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2006. № 4 (26). С. 50–66.

¹¹ Петрик В. Архітектура та планувальний уклад княжого двору на Пантелеймонівському дитинці у X–XIV ст. *Українська Академія мистецтв*. Київ, 2001. Вип. 8. С. 187–199.

¹² Rodzińska-Choraży T. Wczesnopiastowski zespół pałacowy na wzgórzu Zamkowym. *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów, 9–11 V 1995* / red. nauk. M. Parczewski. Rzeszów : Muzeum Okręgowe w Rzeszowie ; Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, 1996. S. 133–149.

Bohdan Tomenchuk (Kolomyia – Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Archeology of the «princely palaces» of ancient Halych

In the archaeology of ancient Halych, which is just over 150 years old, two major themes have always been present, posing simultaneous challenges for further study. Up until 1936, the primary goal was to ‘find the Dormition Cathedral’, essentially meaning ‘to locate Halych.’ This task was successfully accomplished by Yaroslav Pasternak. Afterward, the focus shifted to the task of ‘finding the prince’s chambers,’ synonymous with ‘locating the prince’s court.’ The latter topic remains open for debate. Since 1890 (according to Oleksandr Cholovskyi), the site of the princely court has been identified as ‘Zolotyj Tik,’ where archaeologists have conducted research since the late 19th century. During 1938–1941, Yaroslav Pasternak came closest to solving this problem. Although he didn’t discover the ‘stone foundations of the princely palaces’ at that time, he persisted in the belief of their existence specifically at Zolotyj Tik. The scientist’s role remains paramount in modern archaeology, particularly concerning ancient Halych. This article outlines the stages of the archaeological study of the ‘princely chambers,’ with a focus on the author’s latest research. Additionally, we present the first attempt at reconstruction (based on the planigraphy of the pillar pits excavated in 1938 by Yaroslav Pasternak) of the ‘farm buildings’ discovered at Zolotyj Tik. In our opinion, the researcher unexpectedly identified two large palace complexes of the Assumption Cathedral monastery during his time. These complexes bear similarities to other monumental wooden structures found in princely and monastic ‘courts’ of ancient Halych, according to the author’s conceptualization.

Key words: *archeology of Halych, princely courts, princely chambers, palace complexes, multi-functional buildings, architectural planning, foundations, stone pavement, pillar pits.*

REFERENCES

- Chachkovskyy L., Khmylevskyy Y. (1938). Kniazhyy Halych. Stanyslaviv : Soyuzna drukarnia. [in Ukrainian].
- Czołowski A. O położeniu starego Halicza. O położeniu starego Halicza. *Odbitka z pamiętnika Drugiego Zjazdu Historyków Polskich*. Lwów, 1890. S. 1–23. [in Polish].
- Gaydenko P. (2019). Arkhiyereyskiye dvory domongol'skoy Rusi (perspektivy dal'neyshykh issledovaniy). *Paleorosiya. Drevniaya Rus': vo vremeni, v lishnostiakh, v ideyakh*. Sankt-Peterburg. № 1 (11). S. 29–42. [in Russian].
- Kotliar N. (2006). Kniazheskiy dvor Halicha v XII veke. *Drevniaya Rus'. Voprosy mediyevistiki*. № 4 (26). S. 50–66. [in Russian].
- Lukoms'kyy Y., Petryk V. (2001). Novi materialy do vidtvorennia elementiv mistobudivel'noyi struktury Halycha XII–XIII st. *Istorychni ta kul'turologichni studiyi. Halychyna ta Volyn' v dobu seredniovicchia*. L'viv. Vyp. 3. S. 166–182. [in Ukrainian].
- Pasternak Y. (2022). Staryy Halych. *Halych. Zbirnyk naukovykh prac' / ed. M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk : Lileya NV. Seria 2. Vyp. 8*. [in Ukrainian].
- Petryk V. (2000). Etapy rozplanuvannya administratyvno-religiyного centru na Krylos'kiy gori v XI–XIII st. *Visnyk Natsional'nogo universytetu «L'vivs'ka politekhnika»*. L'viv. № 410. S. 116–120. [in Ukrainian].
- Petryk V. (2001). Arkhitektura ta planoval'nyy ukklad kniazhogo dvoru na Panteleymonivs' komu dytyni v X–XIV st. *Ukrayins'ka Akademiya mystectv*. Kyiv. Vyp. 8. S. 187–199. [in Ukrainian].
- Rodzińska-Chorąży T. Wczesnopiastowski zespół pałacowy na wzgórzu Zamkowym. *Początki sąsiedstwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów, 9–11 V 1995 / red. nauk. M Parczewski*. Rzeszów : Muzeum Okręgowe w Rzeszowie ; Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, 1996. S. 133–149. [in Polish].
- Tomenchuk B. (2021). Landshaftno-geografichni osoblyvosti i prostorovo-terytorial'na organizaciya davniogo Halycha. *Halych. Zbirnyk naukovykh prac' / ed. A. Stasiuk. Ivano-Frankivsk : Lileya NV. Vyp. 6*. S. 10–37 [in Ukrainian].